

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА УРОКАХ ЕТИКИ

У статті показано значення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського для організації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання етики у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів; висвітлено досвід творчого застосування педагогічних ідей видатного педагога за умов сучасної шкільної практики; наголошено, що під час навчання етики особливе значення надається розвитку вмінь учнів робити моральний вибір, формулювати, пояснювати та обґрунтовувати власну позицію й поведінку, а також позицію інших людей відповідно до моральних чи етикетних вимог і правил.

Сучасне суспільство відчуває дефіцит милосердя та взаєморозуміння, страждає від виявів байдужості й жорстокості. Саме тому серед основних завдань сучасної освіти провідне місце належить етичному вихованню особистості, формуванню її моральної культури. Етичні знання, дотримання норм моралі є підґрунтям розвитку в молоді людських чеснот, патріотизму й громадянськості, гуманістичної та демократичної ментальності, вміння жити у сучасному полікультурному глобальному світі. У цьому контексті важливим є викладання у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів предмета "Етика", основна мета якого – створення умов для формування моральних цінностей та орієнтирів особистості, моральної культури й культури поведінки учня.

Підтримуємо філософсько-педагогічну інтерпретацію змісту поняття "етика", яку запропонував український вчений Г. Б. Марушевський. Він зазначає, як наука етика вивчає моральні відносини людей у процесі їхньої практичної діяльності, але не тільки вивчає, вона ще впливає на об'єкт дослідження, змінює його. Навіть більше того – не просто змінює, а ставить собі за мету змінити цей об'єкт. Кардинальна відмінність етики від інших наук полягає в тому, що етика – це активна наука. Вона має справу не тільки з минулим і сучасним, а й з майбутнім. Формування образу майбутнього є одним із її визначальних рис [1: 65].

Зміст курсу "Етика" для 5-6 класів загальноосвітніх навчальних закладів побудовано таким чином, щоб сприяти не лише засвоєнню інформації про етику як науку та її основні категорії, а, насамперед, формуванню у учнів емоційно-ціннісних орієнтацій відповідно до етичних цінностей людства й українського народу. Завдання курсу: навчити дітей виражати свої думки й почуття в усній і письмовій формі, міркувати й висловлюватися про мораль і гуманізм, розвинути вміння знайти способи одержання інформації на етичні теми й дати їм оцінку. Надзвичайно важливим є формування в учнів таких якостей особистості, як почуття власної гідності, порядність, певний кодекс честі людини.

Яскравим прикладом розв'язання зазначеної проблеми є педагогічний досвід В. О. Сухомлинського, творча спадщина якого має велике теоретичне і практичне значення.

Різноманітні проблеми педагогічної системи В. О. Сухомлинського знайшли висвітлення у працях українських вчених М. Я. Антонця, І. Д. Беха, А. М. Богущ, М. С. Вашуленка, І. А. Зязюна, В. Г. Кузя, Н. С. Побірченко, О. В. Сухомлинської та ін.

Формування ціннісних орієнтацій школярів у спадщині В. О. Сухомлинського стали предметом дослідження Н. В. Безлюдної, І. В. Бабій, С. П. Заволоки, Г. В. Калмикова, В. А. Киричок, В. В. Присакар, О. Я. Савченко, В. М. Хайруліної та ін.

Г. М. Ткаченко досліджувала питання виховання школярів засобами слова у творчості В. О. Сухомлинського. Л. П. Пархета присвятила своє дослідження українській літературі як навчальному предмету у спадщині В. О. Сухомлинського.

Мета даної статті – показати значення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського для організації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання етики у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Василь Олександрович Сухомлинський першим у радянській педагогіці звернувся до проблеми формування духовності. У книзі "Духовний світ школяра" педагог розглянув питання формування моральних якостей на основі вікових особливостей учнів та особистісного, внутрішнього розвитку етичних почуттів: "Багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральні почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові" [2: 218].

Характеризуючи особливості підліткового віку, В. О. Сухомлинський, зокрема, зазначав, що підлітки відчувають потребу в духовному єднанні, спільності зі своїми ровесниками. Вони діляться один з одним думками, висловлюють свої погляди, сперечаються, у них з'являються щоразу нові питання, пов'язані як з явищами навколишнього життя, так і з прочитаними книжками. Підліток прагне переконати товариша в правильності своїх думок, своєї інтелектуальної оцінки того чи іншого явища [2: 341]. Завдяки дружбі, яка виникла на основі єдності поглядів, у підлітка розвивається моральна самосвідомість: і він прагне бути кращим в очах товариша, духовно вищим, поглиблюється його моральна оцінка подій [2: 349].

Вчений звертав увагу на узагальнюючий характер мислення підлітків: "Поряд із здатністю аналізувати предмети і явища, заглиблюватися у подробиці, характерною особливістю мислення підлітка є яскравіше виражене, ніж у молодшому шкільному віці, прагнення охопити об'єкт, що сприймається загалом, скласти думку про нього на підставі переважання позитивних чи негативних особливостей" [2: 313].

Павлівський педагог рекомендував вчителям враховувати багату яву школярів, пропонувати дітям увявити собі, що вони перебувають у тих чи інших обставинах, і просити розповісти, як вони діятимуть. Учні

складатимуть оповідання, казки, розкриваючи в них свій духовний світ [2: 249]. Варто зауважити, що й сьогодні ці рекомендації є актуальними для кожного вчителя етики в загальноосвітній школі.

Своєрідна програма етичної освіти міститься у відомій книзі В. Сухомлинського "Як виховати справжню людину". У ній розкриваються конкретні принципи, повчання, настанови, рекомендації тощо. Подаються вони у вигляді законів, як "14 Законів дружби", та правил, як "Десять не можна", "Дев'ять негідних речей" та ін., що складають азбуку моральної культури.

На підставі багаторічної практичної роботи у школі В. О. Сухомлинський у цій праці розкрив суть таких понять, як людяність, патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність. На конкретних прикладах подається методика утвердження в юних душах почуття совісті, сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя. "Виховуйте своїх дітей так, щоб з малих років їх серця осявалися яскравим світлом духовної краси – і тоді їх серця будуть чистими і тонкими, сприйнятливими і чутливими до етичного повчання, на сторожі вчинків ваших вихованців завжди стоятиме чутливий вартовий – совість" [3: 150].

Великий педагог був глибоко переконаний, що ідея обов'язку ввійде в душу маленької людини і буде її ідеалом лише тоді, коли вона стане стилем мислення, людських відносин у колективі, стилем праці, служіння суспільству. Ідея добра стане орієнтиром життєвої практики, мірою вчинків лише тоді, коли змістом життя людини буде прагнення до добра й непримиренності до зла [3: 150].

Василь Олександрович Сухомлинський написав понад 1200 художніх творів – казок, оповідань, легенд, притч, новел. Безмежна народна мудрість таїться в його творах, які формують почуття любові до Батьківщини, гордості за своїх батьків, шанобливе ставлення до історії та культури рідного народу, вчать любити й берегти природу. Кожен твір вчителя спонукає розум і почуття дитини до аналізу вчинків літературних героїв, до відповідних висновків, викликає бажання наслідувати їх або, навпаки, чинити по-іншому.

Оповідання письменника мають неоціненні можливості щодо виховання ціннісного ставлення дитини до власного "Я": самоповага, скромність, вимогливість, самокритичність, гордість, товарицькість, справедливість тощо. Читаючи повчальні оповідання педагога, діти надихаються бажанням працювати, надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує, стають вимогливішими до себе та відповідальнішими за результат особистої чи колективної праці.

Відома дослідниця педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського О. Я. Савченко визначає такі художні особливості оповідань, казок, етюдів великого педагога: а) майже в усіх творах сюжет дуже чіткий, читач може відразу зрозуміти, де, коли і як відбувається подія, скільки дійових осіб, хто вони; б) основою сюжетів є опис короткотривалих ситуацій спілкування і взаємодії між дітьми, дитиною і батьками, учнями і вчителями, між казковими істотами тощо, у процесі якого постає значуща морально-етична або пізнавальна проблема; в) націленість сюжету на таку проблемність часто підказують заголовки текстів, наприклад: "Найкрасивіше і найпотворніше", "Найдорожче", "Чия ж таки правда", "Скажи людині "Здрастуйте!", "І чого це так?" та інші; г) моральна ідея не завжди визначається автором у тексті, вона є прихованою, її сутність мають виявити читачі самостійно "у діалозі" з автором [4: 443].

Саме тому так привертають увагу вчителів, вихователів, авторів підручників художні твори В. О. Сухомлинського, які є справжньою абеткою моральної культури дитини. Зі змістом деяких творів діти знайомляться на заняттях у дошкільних закладах, а також на уроках читання в початковій школі. У зміст підручників із читання для 2-4 класів включено двадцять вісім творів Василя Олександровича Сухомлинського, які сприяють вихованню в дітей найкращих людських якостей та почуттів, формують перші навички взаємин між однолітками, вчать із повагою ставитися до старших.

Молодші підлітки продовжують знайомство з оповіданнями В. О. Сухомлинського на уроках етики у 5-6 класах. Автори підручника "Етика" для 5-го класу О. М. Данилевська, О. І. Пометун звертаються до змісту таких оповідань В. О. Сухомлинського: "Миколі стало легше" (тема уроку "Як наші вчинки впливають на життя"), "Скажи людині "Здрастуйте" (тема уроку "Що означає бути вихованим"), "Чого заплакав Мишко" (тема уроку "Що означає бути щасливим"), "Краплина води" (тема уроку "Чому не можна принижувати людську гідність"), "Хлопці розважаються" (тема уроку "Якими є правила життя людей у суспільстві"), "Купа сміття" (тема уроку "Що означає бути громадянином своєї держави"), "Горбатенька" (тема уроку "З чого починається людська досконалість"). Автори підручника рекомендують роботу з цими оповіданнями у підсумковій частині уроку, на етапі рефлексії пізнавальної діяльності учнів, коли діти осмислюють, узагальнюють основні ідеї уроку, формулюють свої власні думки, висловлюють особисте ставлення до матеріалу, який вивчався, оцінюють отримані знання та вміння, ставлять перед собою нові завдання. Наприклад, до оповідання "Купа сміття" пропонуються такі завдання: "Чому купу сміття раптом помітили учні й вчителі? Що вони з нею зробили? Чого навчає це оповідання? Чи є навколо вас проблеми, розв'язання яких потребує вашої участі?" [5: 109].

Автори іншого підручника "Етика" для 5-го класу В. І. Фесенко, О. В. Фесенко, Т. С. Бакіна [6] пропонують учням знайомство з такими оповіданнями В. О. Сухомлинського: "Як хлопці мед з'їли" (тема уроку "Про сором, совість, почуття відповідальності"), "Хай я буду ваша, бабусю..." (тема уроку "Про чуйність"), "Іменний обід" (тема уроку "Про сімейні свята та обов'язки"), "Суниці для Наталі", (тема уроку "Про дружбу і вміння дружити"), "Прощання" (тема уроку "Про сум і жалобу"). На жаль, у підручнику до кожної теми уроку вміщено велику кількість уривків із художніх творів різних авторів, що заважає учням зосередитися на головних ідеях теми, а методичний апарат підручника недостатній для осмислення кожного твору.

У п'ятому класі на уроках етики лише починається розгляд фундаментальних етичних категорій: мораль, добро, зло, совість, гідність, честь, щастя, дружба тощо. Основну увагу зосереджено на зовнішніх проявах людської культури, таких як вихованість, дотримання етикетних норм, правил спілкування, звичаїв, традицій тощо.

У шостому класі продовжується й поглиблюється опрацювання етичних категорій в їхньому філософському сенсі, що створює цілісну картину людського буття в його моральному вимірі. Учні вчаться оперувати такими поняттями: моральні цінності людини й суспільства, цінність людського життя, духовність, духовна краса, ідеал, почуття, справедливість, правда, ширість, милосердя, які спрямовані на формування духовної культури учнів.

Автори підручника "Етика" для 6-го класу А. І. Мовчун, Л. Л. Хоруза [7] на своїх сторінках знайомлять учнів із такими творами: "Важко бути людиною", "Іванова хата горить" (тема уроку "Людське життя як найвища цінність у сучасному світі"), "Пекар і кравець" (тема уроку "Людина і праця"), "Краса, натхнення, радість і таємниця" (тема уроку "Моральні цінності"), "Народження егоїста" (тема уроку "Милосердя і співчуття"), "Слід на землі" (тема уроку "Людина – найвища цінність демократичного громадянського суспільства"). До кожного оповідання автори рекомендують питання як репродуктивного, так і творчого характеру, щоб діти висловили свою точку зору, адже під час навчання етики особливе значення надається розвитку вмінь учнів робити моральний вибір, формулювати, пояснювати та обґрунтовувати власну позицію й поведінку, а також позицію інших людей.

У 6 класі на підсумковому уроці в кінці навчального року автори підручника "Етика" для 6-го класу О. М. Данилевська, О. І. Пометун пропонують учням таке завдання: *працюючи в малих групах, оберіть одну із наведених історій і придумайте її завершення. Поясніть, чому воно має бути саме таким. Сформулюйте мораль складеної вами історії. Після завершення групової роботи ознайомте з її результатами клас. Хай інші групи протягом 1-2 хвилин поставлять вам запитання, висловлять свої міркування про ваше рішення і погодяться з ним або запропонують своє. Якщо вам цікаво, як закінчив ці історії їх автор – Василь Олександрович Сухомлинський, знайдіть у бібліотеці "Книгу про совість" та прочитайте її* [8: 109]. Безумовно, таке завдання спонукає учнів і надалі знайомитися з творами великого педагога.

Отже, огляд підручників з етики для 5-6 класів загальноосвітніх навчальних закладів засвідчує, що їх автори доволі часто звертаються до творчої спадщини В. О. Сухомлинського, яка сприяє формуванню в учнів емоційно-оцінних суджень, моральних переконань, культури поведінки.

Наш власний досвід викладання етики у 5-6 класах переконує, що доцільно звертатися й до інших оповідань В. О. Сухомлинського [9]. Наведемо приклад, фрагмент узагальнюючого уроку з теми "Чим керується людина у вчинках та поведінці" у 5 класі, який проходить у формі подорожі до міста Доброграда. На початку уроку вчитель об'єднує учнів у п'ять команд. Кожна команда отримує листок з оповіданням В. О. Сухомлинського та завдання до нього, а також великий аркуш паперу та маркери.

Завдання для першої команди. Прочитати оповідання "Протоптали стежку". Як можна охарактеризувати вчинок дітей? Які чесноти їм притаманні? Яку назву ви дали б оповіданню?

Завдання для другої команди. Прочитайте оповідання "Дуб під вікном". Як ви думаєте чому так вчинив лісник? Чого нас навчає це оповідання?

Завдання для третьої команди. Прочитайте оповідання "Чого яблука стали кислі?". Як ви оцінюєте дії хлопців? Як ви розумієте назву оповідання?

Завдання для четвертої команди. Прочитайте оповідання "Бо я – людина". Як ви думаєте, чому так вчинив дідусь? Як ви оцінюєте дії батька хлопчика?

Завдання для п'ятої команди. Прочитайте оповідання "Образливе слово". Як ви розумієте слова Матері? Яку назву ви дали б оповіданню?

Протягом 10-12 хвилин команди виконують завдання, малюють ілюстрації до оповідання та презентують результати своєї роботи. Вважаємо, що досягти навчально-виховних цілей викладання етики можна тільки за умов активного залучення учня до процесу навчання, його "занурення" у відповідні навчальні ситуації, що обумовлює обов'язкове використання вчителем активних та інтерактивних методів навчання.

На уроках етики учні мають не тільки розширити свою обізнаність щодо морально-етичних категорій, а й сформувати в себе моральні якості, переконання та відповідні моделі поведінки. Як писав В. О. Сухомлинський: "Про моральне переконання можна говорити тоді, коли знання істини глибоко позначається на особистому духовному світі людини, стає її власним поглядом, пробуджує глибоке почуття, зливається з її волею й виявляється в її діяльності, у лінії поведінки, у вчинках, у ставленні до інших людей і до самих себе. Моральні переконання – це не тільки те, що людина знає, а, насамперед, те, як вона це знання втілює у своїй діяльності" [10: 154].

Звертаючись до вчителів, Василь Олександрович Сухомлинський писав: "Щоб моральний ідеал став реальністю, треба вчити людину правильно жити, правильно ставитися до людей і до самого себе. Учитель стає вихователем лише тоді, коли оволодіє найтоншим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою. Етика в школі – це практична філософія виховання" [3: 150].

Отже, організувати навчання на уроках етики потрібно таким чином, щоб учень відчув себе вільним, проявляв ініціативу й самостійність, творчо залучався до засвоєння навчального матеріалу, вчився слухати й говорити, формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити свою точку зору, аргументувати і дискутувати, будувати конструктивні стосунки з товаришами.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що педагогічні, методичні, публіцистичні, літературні твори видатного педагога відзначаються високим рівнем духовності, демократизмом, гуманізмом, спрямовані на творчий розвиток дитини, сприяють утвердженню пріоритетів загальнолюдських і національних цінностей у суспільстві. Тому вчителям при організації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання етики важливо звертатися до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, яка є невичерпним джерелом мудрості і професіоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Марушевський Г. Б. Етика збалансованого розвитку : [монографія] / Г. Б. Марушевський. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – 440 с.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра : вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 209–401.
3. Сухомлинський В. О. Як виховувати справжню людину : вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 147–416.
4. Савченко О. Я. Художні твори Василя Сухомлинського для дітей як джерело виховання цінностей / О. Я. Савченко ; [головний редактор І. П. Шоробура] // Педагогічний дискурс : [зб. наук. праць]. – Хмельницький : П. П. Балук І. Б., 2011. – Вип. 10. – 441 с.
5. Данилевська О. М. Етика : [підручник для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів] / О. М. Данилевська, О. І. Пометун. – К. : Генеза, 2005. – 192 с.
6. Фесенко В. І. Етика : [підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів] / Фесенко В. І., Фесенко О. В., Бакіна Т. С. – К. : Навчальна книга, 2005. – 239 с.
7. Мовчун А. І. Етика : [підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів] / А. І. Мовчун, Л. Л. Хоружа. – К. : Навчальна книга, 2006. – 240 с.
8. Данилевська О. М. Етика : [підручник для 6-го класу загальноосвітніх навчальних закладів] / О. М. Данилевська, О. І. Пометун. – К. : Генеза, 2006. – 192 с.
9. Сухомлинський В. О. Квітка сонця : Притчі, казки, оповідання / В. О. Сухомлинський ; [пер. Д. С. Чередниченка]. – Х. : Школа, 2011. – 240 с.
10. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа : вибрані твори : 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 7–390.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Marushevs'kyi G. B. Etyka zbalansovanogo rozvytku [Ethics of the Balanced Development] : [monografiia] / G. B. Marushevs'kyi. – K. : Tsentr ekologichnoi osvity ta informatsii, 2008. – 440 s.
2. Sukhomlyns'kyi V. O. Dukhovnyi svit shkoliara [Pupils' Spiritual World] : vybrani tvory : u 5 t. / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1976. – T. 1. – S. 209–401.
3. Sukhomlyns'kyi V. O. Yak vykhovuvaty spravzhniu liudynu [How to Bring Up a Real Human] : vybrani tvory : u 5 t. / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1976. – T. 2. – S. 147–416.
4. Savchenko O. Ya. Khudozhni tvory Vasyliia Sukhomlyns'kogo dlia ditei yak dzherelo vykhovannia tsinnosti [Vasyl Sukhomlynsky's Fiction Works for the Children as the Source of Values Upbringing] / O. Ya. Savchenko ; [golovnyi redactor I. P. Shorobura] // Pedagogichniy dyskurs [Pedagogical Discourse] : [zb. nauk. prats']. – Khmel'nytskyi : P. P. Baliuk I. B., 2011. – Vyp. 10. – 441 s.
5. Danylevs'ka O. M. Etyka [Ethics] : [pidruchnyk dlia 5-go klasu zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv] / O. M. Danylevs'ka, O. I. Pometun. – K. : Geneza, 2005. – 192 s.
6. Fesenko V. I. Etyka [Ethics] : [pidruchnyk dlia 5-go klasu zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv] / Fesenko V. I., Fesenko O. V., Bakina T. S. – K. : Navchal'na knyga, 2005. – 239 s.
7. Movchun A. I. [Ethics] : [pidruchnyk dlia 6-go klasu zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv] / A. I. Movchun, L. L. Khoruzha. – K. : Navchal'na knyga, 2006. – 240 s.
8. Danylevs'ka O. M. Etyka [Ethics] : [pidruchnyk dlia 6-go klasu zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv] / O. M. Danylevs'ka, O. I. Pometun. – K. : Geneza, 2006. – 192 s.
9. Sukhomlyns'kyi V. O. Kvitka sonsia : Prytchi, kazky, opovidannia [Sun Flower : Parables, Fairy-Tales, Stories] / V. O. Sukhomlyns'kyi ; [per. D. S. Cherednychenka. – Kh. : Shkola, 2011. – 240 s.
10. Sukhomlyns'kyi V. O. Pavly's'ka serednia shkola [Pavly's'ka Secondary School] : vybrani tvory : u 5 t. / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. Shkola, 1976. – T. 4. – S. 7–390.

Матеріал надійшов до редакції 13.09. 2012 р.

Журба О. В. Использование педагогического наследия В. А. Сухомлинского на уроках этики.

В статье показано значение педагогического наследия В. А. Сухомлинского для организации познавательной деятельности учащихся в процессе обучения этике в 5-6 классах общеобразовательных учебных заведений; показан опыт творческого использования педагогических идей великого педагога в условиях современной школьной практики; подчёркивается, что во время обучения этике особое значение уделяется развитию умений учащихся делать моральный выбор, формулировать, объяснять и обосновывать собственную позицию и своё поведение, а также позицию других людей в соответствии с моральными и этикетными требованиями и правилами.

Zhurba O. V. The Use of Vasyl Sukhomlynsky's Pedagogical Legacy at the Lessons of Ethics.

The article features the role of Vasyl Sukhomlynsky's pedagogical legacy for the students' cognitive activity organization in the course of ethics in the fifth and sixths grades of the secondary educational institutions. It describes the experience of the creative use of the great teacher's pedagogical ideas in the modern schooling practice. It is highlighted that when teaching ethics, special attention should be paid to the development of the students' ability to take a moral position and formulate, explain, and ground their own standpoint and behaviour, as well as the position of other people in relation to the moral and ethical requirements and rules.